I

Полковник Гончар повернувся додому, коли темрява вже огорнула околиці Ізяслава. Останні дні він з'являвся додому досить пізно. Німецько-польська війна, що раптом спалахнула, швидкий наступ німецьких військ і панічне відкочування польських армій вимагали посиленої охорони західного кордону і підготовки до можливих несподіванок. У військових частинах, розташованих вздовж прикордонної смуги, тепер було особливо багато роботи. Проте вечори можна було проводити спокійно або в Будинку Червоної Армії, або в кіно. Частенько він заходив до когось з товаришів.

Гончар не здивувався, коли застав у себе дома знайомих: начальника штабу майора Васюка і командира батальйону капітана Брона, які, дожидаючись його, грали у шахи. Дочка полковника Тося сиділа біля них.

— Вітаю, — люб'язно кинув полковник гостям і запитливо глянув на дочку.

Видно, вона зрозуміла його і сказала:

— Нема. Я дзвонила у Шепетівку, бакинський запізнюється на три години. Знаєш, виклич машину, і я поїду її зустрічати.

Капітан, який через неуважність явно програвав, милуючись, дивився на дочку полковника.

— Що трапилося? — спитав він.

— Приїздить новий хірург в ізяславську лікарню, — відповів полковник з виразом задоволення… — Сьогодні прибуває бакинським поїздом у Шепетівку, але той поїзд запізнюється.

— А чого ви турбуєтесь цим лікарем? — допитувався капітан.

— Скільки я зрозумів, — лукаво мружачись, встряв у розмову майор, — йдеться не про лікаря, а про лікарку.

— Хвалю за спостережливість, — засміялась Тося.

— Підождіть. Я викличу телефоном машину, а потім розкажу про цю лікарку, — сказав полковник.

Гончар викликав машину, і Тося, попросивши гостей почекати її повернення, вийшла з дому.

Після від'їзду Тосі капітан уважно глянув на шахівницю, зрозумів безнадійність свого становища і здався. Полковник запросив перейти у маленьку кімнату, що служила йому кабінетом.

— Так розповідайте, Василю Михайловичу, — звернувся до господаря капітан, запалюючи цигарку. — Що ж то за лікарка вас приворожила?

Полковник дістав з полиці альбом з фотографіями.

Перегорнув в альбомі кілька сторінок і передав капітанові:

— Ось її фотографія.

Брон узяв альбом і побачив на фотографії обличчя дівчини з чарівною усмішкою.

— Цікаво! — вирвалось у капітана.

— Розповідайте, Василю Михайловичу, — наполягав майор.

Полковник сів у крісло, сперся руками на стіл і почав розповідати:

— Це трапилось у вересні двадцятого року. Я тоді був командиром кулеметної команди. Кулеметна команда мала в своєму розпорядженні два станкових і один ручний кулемет. Треба вам сказати, що на той час у всьому нашому полку було не більше шестисот бійців. У липні, женучи білополяків, ми пройшли район Дубно, де до нас приєднався загін партизанів, чоловік із сорок, під командуванням Йосипа Демчука. Це був селянин села Гути, невеличкого села, оточеного лісами, на схід від Дубно. У вересні ми знов опинилися в тих самих місцях, а за кілька днів, стримуючи наступ польських частин, почали відходити двома колонами. Одна колона пішла на Шумськ — Ямпіль — Старо-Костянтинів, друга — на Кременець — Білозірку.

Надвечір вийшли з Лубно. Кулеметна команда разом з першим батальйоном прикривала наступ обозу. Командував нами комісар полку, робітник-поляк з Вільно. Йому було доручено затримати ворога до ранку, щоб дати можливість обозу відійти якомога далі.

Спочатку загін тримався на залізничній станції, але скоро відійшов за село, що стояло поруч, і окопався на горбках. Ворог нас не тривожив. Десь ліворуч чулися поодинокі гарматні постріли. Там, над рікою Іквою, білополяки насідали на заслін, що прикривав другу колону.

Вночі прискакав Демчук і привіз неприємну звістку. Польська кіннота зайняла село в тилу, і невеликий наш загін був майже оточений. Йосип дістав доручення вивести нас з оточення.

— Підемо через Семидуби, — сказав він, — там ще білополяків нема, а далі болотами понад Єловицею та через ліси вискочимо на Антонівці.

Партизан добре знав навколишню місцевість і був для нас найкращим провідником. Треба вам сказати, що за півтора-два місяці я міцно здружився з Йосипом Демчуком. Партизани мали кулемет, тому

частину партизанського загону, як тільки вони до нас приєднались, зарахували в мою команду. Решту ж об'єднали з командою розвідників, а Демчука призначили начальником тієї команди. Це сприяло дружбі кулеметників та розвідників.

Години за дві до світанку ми вже безшумно залишили позицію і подалися полем на південь, обминаючи якісь села. День застав нас у лісі. Навколо здіймалися сосни, а в повітрі пахло живицею. Йшли вузькими стежками, іноді ж зовсім без стежок, обминаючи бурелом та мокрі болотисті видолинки. Попереду їхали розвідники на чолі з Йосипом, вишукуючи дорогу та перевіряючи безпечність її.

Раптом серед лісу показалась маленька хатина, за нею друга, і загін підійшов до невеличкого хутора. Тут наш комісар скомандував перепочити.

Проходячи через хутір, на одному подвір'ї я побачив Йосипа, який стояв біля воза, запряженого парою добрих коней. На возі лежало сіно, невелика скриня і кілька ряден.

— Що це ти тут вигадуєш? — спитав я його.

— Сім'ю повезу, — відказав партизан. — Учора дав їм знати у Гути, тепер вони тут близько ховаються. У селі Майдан. Дома залишатися не можна, прийдуть ляхи, хтось викаже, зазнають горя. Зараз я за ними заїду, повезу з собою, візьму батька, жінку, обох дітей.

— Доганяти нас будеш? — спитав я.

— Дожену, — впевнено відповів він, але, окинувши поглядом подвір'я, раптом змінився на обличчі.

У ворота ввійшов червоноармієць, тримаючи за руку маленьку босу дівчинку в грубій полотняній сорочці. Побачивши Йосипа, вона вирвалась від червоноармійця і кинулась до командира.

— Ганю! — скрикнув він і узяв її на руки.

Дитина притиснулась до батька, очі її світилися радістю, але було видно, що вона щойно пережила якийсь страх.

— Де мама? Де Іван? — допитувався Йосип.

— Вони там! — дівчинка показала рукою на ліс. — Там солдати. Я прибігла до тебе… Там стріляли. Мама і дідусь сховались, а я побігла у ліс, а тоді — по дорозі. Я знала, що треба сюди бігти…

Командир розвідників, не випускаючи дочку з рук, метнувся до комісара з проханням ударити на Мандаті її виручити його родину. Але комісар не встиг навіть щось відповісти, як раптом затріскотіли кулемети. То стріляла польська кіннота, що, спішившись, наступала з лісу. Ми ледве встигли розвернутись і почали з боєм відступати від хутора. Наші відстрілювалися дуже мляво, бо у бійців залишалося лише по три-чотири обойми, а в кулеметників — по дві-три стрічки патронів.

Несподівану атаку відбили, але в останню хвилину ворожа куля звалила нашого комісара. Командування загоном я взяв на себе. Я розумів, що залишатися біля хутора не можна, до поляків кожної хвилини могло підійти підкріплення. Ми ж були фактично відрізані від своїх частин і до того ж майже без бойових припасів.

— Командир Демчук, виводьте загін на Антонівці! — гукнув я. — Кулемети прикриватимуть відступ.

Ми відходили, одбиваючись від білополяків, що раз у раз посипали нас дощем куль. Незабаром дійшли до Антонівців. Там ворог відстав. Скоро дісталися до Шумська, з'єдналися з своїм полком.

Наш відступ припинився, але в Дубно повернутися нам не довелося. Шестирічна Ганя кілька місяців залишалася з батьком у полку. Потім її віддали до дитячого будинку. Наступного року Йосипа було вбито під Лятичевим у бою з бандою Шепеля. Минув ще рік, і я забрав Ганю до своєї матері. Коли дівчина підросла — стала працювати, вступила до комсомолу, а оце закінчила Харківський медичний інститут і дістала призначення в Ізяслав.

Полковник закінчив розповідь і сперся на спинку крісла. Капітан Брон з хвилину дивився на фотографію в альбомі, а потім спитав:

— І ви не знаєте, що сталося з родиною Йосипа?

— Ні. Він збирався виписати родину з Польщі, тільки не встиг цього зробити.

В цей час подзвонив телефон.

— Я слухаю, — сказав полковник. — А, дуже радий, дуже радий. Жду, жду. Швидше приїздіть.

Тося дзвонить, що вже зустріла Ганю і вони виїздять. Скоро будуть тут. Зараз ви побачите цю дівчину.

Та йому не вдалося здійснити свою обіцянку. Почувся стукіт у двері. То з штабу дивізії привезли пакет, запечатаний п'ятьма сургучними печатками. Полковник обережно надрізав пакет і витяг звідти папірець. Капітан помітив, як несподівано вогниками блиснули очі полковника.

— Товариші командири, поїхали у штаб! Товаришу начальник штабу, негайно бойову тривогу! — сказав полковник.

II

Неначе хтось сипав камінці на залізний дах. Сипав невгаваючи. Камінний дощ барабанив усе голосніше і немов перетворювався у зливу. Раптом цю зливу прорвав звук гарматного пострілу, потім щось зашуміло в повітрі і десь близько почувся вибух.

— Важкі танки відкрили вогонь, — здогадався Брон. — Зараз слідом за ними ми підемо в атаку.

Через кілька хвилин з вигуками "ура" піхотинці наближалися до мурів старовинного містечка, куди вже входили танки. Рушнична стрілянина вщухала і, здавалося, кам'яний дощ припинився. Підходячи до містечка, Брон побачив польських солдатів. Вони стояли купками і поодинці, то підіймаючи руки, то махаючи білими хустинами. "Здаються!", і Брон тут же наказав лейтенантові, який ішов поруч, роззброїти полонених.

Танки пройшли через містечко і вже мчали по шляхах та польових дорогах. У містечко ввійшла піхота. Біля костьолу розбивали барикаду і провадили переговори з поляками, що засіли у костьолі. Вони готові були здатися, але боялися відчинити двері.

На другому краю містечка ще точилася боротьба. Значна група польських офіцерів засіла у ратуші і загороджувала підступи кулеметним та рушничним вогнем, їх непогано захищали товсті, старовинної будови стіни, а скупчені навкруги будиночки бідноти не дозволяли червоним вжити проти цієї кам'яниці артилерію.

Майор Васюков доручив капітанові Брону ліквідувати вороже гніздо.

Капітан із своїми людьми оточив квартал і, поставивши на горищах сусідніх будинків кулемети, наказав стріляти. Кулеметники швидко поодбивали на ратуші штукатурку, позбивали черепицю, геть знищили шибки у вікнах і, мабуть, завдали шкоди ворогові, але поляки все ж уперто продовжували відстрілюватися. Червоноармійці пробували кидати у вікна гранати, але вікна були високо над землею, а вулиця, що відокремлювала наших від ратуші, була досить широка.

Брон залишив на командному пункті старшого лейтенанта, взяв із собою двох бійців і сам пішов оглянути ворожий квартал. Обережно, щоб не підставити голови під кулі, вони йшли не дуже швидко, перелазячи через тини, перебігаючи вуличками і проповзаючи попід парканами. Нарешті закінчили подорож біля великого двору, з'єднаного вузьким цементованим проходом із задвірками ратуші. Відтіля не чулося пострілів і не було видно жодної людини. Створювалося враження, ніби поляки забули захистити себе з цього боку. Брон оглянувся і, переконавшись, що їх ніхто не бачить, покликав кількох червоноармійців і наказав пошукати когось з місцевих жителів. У сусідній хаті виявили родину палітурника, що покотом лежала на підлозі, пережидаючи, поки скінчиться стрілянина. До капітана вийшов старий бородатий дід, який злякано поглядав на червоноармійців, трусився і нічого не міг сказати, крім "прошу, пане товариш".

Але за дідом з'явився радісно збуджений хлопчисько років шістнадцяти. Він розповів, що тим проходом можна вскочити у двір ратуші, а відтіля проникнути всередину, бо двері там не залізні, а дерев'яні, тонкі.

— Мьотньоцє гранат — джвішки розлєцонсє.

— Хлопці! — сказав капітан. — Зараз я вскочу туди на розвідку. Будьте готові, коли покличу.

Хлопчисько хотів іти з капітаном, але дід вчепився йому в руку і не пускав.

— Не треба, — сказав Брон і, кивнувши одному з червоноармійців, рушив.

Стискуючи однією рукою револьвер, другою — гранату, капітан обережно йшов проходом. За ним, прихиляючись, не відставав ні на крок боєць з гвинтівкою та гранатою. Мусили пройти вузьке підвориття — довгий коридор з низькою стелею. Покладаючись на розповідь хлопчиська, Брон хотів, ускочивши в подвір'я, враз прорватися крізь двері.

Надійшов момент, коли ні командир, ні червоноармієць уже довго не роздумували. Власне, думки працювали з блискавичною швидкістю, але вони того не помічали так само, як не помічали, що була хвилина безумної відваги.

Десь близько чулися постріли, проте в дворі, до якого вони наближалися, панував спокій.

За ними напружено стежила група бійців, готова на перший заклик з навальною швидкістю кинутись у той коридор. Ось обидва зникли за поворотом і опинилися у дворі. В ту ж мить з двору долинула тріскотнява кулемета і посипались кам'яні бризки. Кулемет поливав підлогу коридора, яким щойно проскочило двоє людей. Свинцевий град перегороджував тепер шлях у двір.

Капітан і його супутники вже стояли у дворі і оглядалися. Над їх головами чувся вереск куль. Двір був маленький, порожній, ховатись було ніде. Захистом могли стати лише виступ однієї стіни і біля неї — чавунний стовп для газового ліхтаря. Обидва метнулися туди і принишкли за тією схованкою. З усіх сторін здіймалися високі стіни. Дві — зовсім глухі, а в інших двох — троє заґратованих вікон на другому

поверсі. З одного вікна стріляв кулемет і своїм вогнем загороджував відступ на вулицю. Не можна було підступити й до невеличких напівпричинених дверей. "Ось у ті двері й радив пробратися хлопчиськом, догадувався капітан.

Обложені не шкодували патронів, і кулемет тріскотів невгаваючи. Стріляннна особливо голосно розлягалася в цьому мішку, і в першу хвилину цей гуркіт навіть заважав думати. Але коли Брон помітив, що кулемет не дістає до того місця, де вони заховалися, то став обдумувати, що робити далі. Трохи висунувшись, він побачив, що коли проповзти під стіну, то можна, уникнувши кулеметних пострілів, долізти до самих дверей. І він повернувся до плану, з яким ішов сюди. Доповзти до дверей, вибити їх, кинути всередину гранату, вдертися до ратуші і, сполохавши ворога, тим самим допомогти атакуючим з вулиці. Кілька секунд він змірював віддаль і обдумував, як це швидше і краще зробити. Та раптом ці думки обірвалися: об чавунний стовп дзенькнула куля. Потім друга — на півметра вище від його плеча. Капітан і червоноармієць притиснулися один до одного ї завмерли. Тимчасом кулі одна по одній ударяли близько них. Вони намагалися вгадати, відкіля стріляють. Мабуть, одинокий стрілець влаштувався у наріжному вікні, відкіля їх непогано видно. "Снайпер", подумав капітан.

Стріляючи з дуже короткими інтервалами, снайпер розсипав кулі навколо чавунного стовпа. Двічі влучив у стовп, і ті влучання були особливо тривожні для капітана. Але скоро капітан переконався, що то не снайпер, бо стріляв він явно невміло. Зробив пострілів п'ятнадцять, а жодною кулею досі не зачепив. Це трохи втішало, але дуже мало. Кінець кінцем все одно поцілить. Зате з'явилась надія, що коли рушити повзком до дверей, то стрільцеві, може, й не пощастить поцілити. Про можливу небезпеку вже під дверима, про те, що буде, коли вороги почнуть стріляти з дверей, Брон не думав. Хвилинку він стежив, як лягали кулі біля нього. Це спостереження його вразило. Куля за кулею, б'ючи то в землю, то в стіну, накреслювали, здавалося, коло, ніби його обводив хтось циркулем. Тільки кулі били не підряд, а навперемінно, то в один, то в другий бік кола. Те коло вже виразно позначалося. Що ж це могло

бути? Стрілець мав якийсь особливий автомат? Чому ж той автомат не давав йому змоги поцілити у Брона? Та ось поруч кола ударили п'ять куль у стіну — і кожна в окрему цеглину на рівній віддалі. Брон зрозумів, що його обстрілює чудовий снайпер, який, певне, ніколи не промахнеться. Чому ж він не застрелив досі капітана? Хіба навмисне? "Він дражниться, чи що? — подумав капітан і сам собі відповів: — Не може бути". Брон стер рукавом піт з чола. Продовжуючи стискати руками зброю, пригнувшись до землі, став навкарачки і швидко поліз уздовж стіни. Чув, як цокали кулі об стіну, але кулеметники його не діставали, а снайпер уперто продовжував не влучати. Ось уже близько коло дверей, мить — і він кине гранату, але його випередили: куля боляче черкнула спину. Тільки це не зупинило його. Брон швидко звівся на ноги, розмахнувся, і граната полетіла у напіввідчинені двері, а він упав додолу, притискаючись до стіни. Секунда, дві — гулко розірвалася граната, і силою вибуху двері зовсім одчинилися. Слідом за тим Брон помітив, як хтось перестрибнув через нього. То скочив червоноармієць, який ховався за виступом стіни. Опинившись перед дверима, червоноармієць метнув туди свою гранату. Новий вибух, і одночасно шалений крик — "ура". Бійці вбігли у двір на виручку командирові. Ворожий кулемет пропустив їх, бо увагу кулеметника привернули вибухи гранати.

Брон зірвався на ноги, крикнув: "За мною!" і вскочив у ратушу. Бійці не відставали від нього. Стріляючи, вони збігли вузькими сходами на другий поверх. Стихали кулемети, чулася лайка, зойки поранених. Солдати кидали зброю, підіймаючи руки. Те саме робили офіцери. Тільки окремі з них чинили опір і стріляли у власних солдатів, які здавалися червоноармійцям.

З вулиці долітало розгонисте "ура". Піхотинці атакували обложених по всьому фронту. За хвилину в ратуші було повно червоноармійців.

Брон пробіг коридором до дверей крайньої кімнати. Він догадався, що з тієї кімнати стріляв обережний снайпер. Потягнув до себе двері, але вони були замкнені. Взяв у червоноармійця гвинтівку і,

розмахнувшись, ударив тильною стороною приклада. Защіпка чи засувка не витримала, і двері розчинилися. В невеличкій кімнаті стояв офіцер, стискаючи щось у руці. В кутку лежав убитий чи поранений.

— Здавайся! — крикнув Брон і помітив, як офіцер підносить руку. — Стерво! — вирвалось у капітана. Він вистрілив. Куля пробила ворога, але з запізненням на якусь частку секунди, бо офіцер встиг кинути гранату. Вона впала на порозі і враз вибухнула. Бромові здавалося, що його щось ударило, підкинуло, і капітан упав, втрачаючи свідомість.

Опритомнів Брон уже тоді, коли до нього підійшли з носилками. Ледь звівся, спираючись на правий лікоть, але говорити не міг. Усе бачив і чув, але раз у раз якесь марево, мов різнокольорова заслона, ставало перед очима. Поруч нього на другі посилки забрали пораненого польського солдата, який лежав у тій кімнаті. Чув, як один з полонених сказав:

— То нашої компанії иайлєпший снайпер.

— Хтось йому в спину кулю всадив, — промовив санітар, нахиляючись над снайпером.

Їх винесли разом. Коли проносили через вулицю, Брон помітив відкриту машину, в якій сидів полковник Гончар. Полковник зійшов з машини і наблизився до капітана.

— Поздоровляю, капітане, з успіхом. Ви виконали своє завдання. Містечко цілком звільнене. Видужуйте. Передавайте привіт Ганні Йосипівні. Треба вам сказати, вона тут, з нами.

Полковник кивнув головою і повернувся у машину. Шофер натиснув сирену, і автомобіль повільно покотився кудись по вулиці.

Брон опустив повіки. Йому ввижалася Тося.

III

Лазарет займав кімнат з десять у великому будинку місцевого магната. Більшість поранених — польські солдати та офіцери. Невелика група радянських бійців лежала поруч своїх супротивників по недавньому бою; З кімнат ще не встигли випести розкішні килими, великі картини в масивних золочених рамах, м'які крісла та інші меблі. Не всім вистачало ліжок, і немало поранених лежало на тих килимах, дожидаючи, поки підійде лікар.

Брон лежав на широкому м'якому ліжку, принесеному санітарами з сусіднього покою. Поруч на дитячому ліжку скоцюрбився, підібгавши під себе ноги, польський снайпер. За снайпером на канапі — теж поранений полонений. Обидва, мабуть, не тяжко поранені, бо розмовляли. Розмовляли українською мовою, і Брон добре їх чув.

— Іване, що тепер буде?

— А я знаю?

— Іване, а тобі дуже болить?

— Болить... Пся крев з поручиком. Не годен тепер встати.

Поранені замовкли. Бронові хотілося розпитати снайпера, що відбулося в тій кімнаті, де він знайшов його замкненим з офіцером. Капітан догадувався, хто його обстрілював у дворі, але не поцілив. Напевне, цей снайпер. Можливо, топ самий офіцер і с тим поручиком, про якого згадував поранений. Але Брон не міг вимовити жодного слова. Міг лише дивитися і слухати та підносити праву руку.

— Чого лікар не підходить? — спитав полонений з дивана.

Снайпер підвівся, глянув через ліжко і відказав:

— Йде з того кутка.

У голосі його відчулося роздратування. Коли він опускався, очі його зустрілися з очима Брова. Іван лякливо придивлявся до радянського командира.

— Ото, прошу, — звернувся він до Брона, — схожий на вас зайшов у двір коло ратуші. Мене поручик поставив до вікна пристрелити. Я вам вірно скажу, разів п'ятдесят стрельнув… жодного разу не вцілив. Не хотів. Правду кажу. То його поручик стрелив, а тоді мене, їй-богу! Я правду кажу. Нащо мені більшовиків стріляти? У мене тато більшовик були. В Совєтію пішли, там і зостались.

Брон зробив знак очима, що вірить. Іван повернувся до свого товариша і почав йому переповідати те саме, тільки докладніше. Брон переконався, що це той самий снайпер, який обстрілював його у дворі ратуші. Докази були незаперечні, і капітанові стало радісніше на серці, наче знайшов друга. З другого боку до нього підійшли лікарка і лікпом. Брон одразу згадав фотографію, яку бачив в альбомі полковника Гончара. Безперечно, це Ганна Йосипівна. Висока, стрункa блондинка з сірими очима, спокійна, лагідна і мила в поводженні. Хотів сказати, що знає її, спитати про Тосю, але не міг.

Ганна Йосипівна нахилилася розв'язати першу перев'язку, покладену санітарками. Капітан підняв руку, силкуючись показати, щоб раніше оглянули його сусіда.

Лікарка зрозуміла той рух, але серйозно, навіть суворо сказала:

— Підождіть.

Поранений снайпер теж зрозумів його і, підвівшись, замахав рукою.

— Ні, ні, хай пані подивляться їх спочатку. Я почекаю, я почекаю.

Ганна Йосипівна розглядала рани на голові, спині і грудях капітана.

Вона легенько, з якоюсь ніжністю обмацувала пораненого, її пальці зовсім неболяче торкалися його. Капітан не помічав занепокоєння і смутку в її очах. Надзвичайну серйозність лікарки і легке хвилювання, що іноді звучало в її голосі, можна було пояснити незвичною бойовою обстановкою, в яку вона вперше потрапила.

— Зараз ми зробимо маленьку операцію, і вам полегшає. — сказала Ганна Йосипівна.

Як тільки вона відійшла, Брон знову відчув тупий, гнітючий біль у ранах. Проводжав її очима. Ось вона зупинилася біля пораненого снайпера. Той стогне і наче в чомусь виправдовується. Називає "пані" і хоче поцілувати руку. Лікарка не дозволяє і заспокоюючe обіцяє, що поранений скоро повернеться додому. Ось вона йде далі. Раптом чується: "Товаришко Демчук!" Це якийсь командир кликав лікарку, але Брон помітив, як снайпер різко повернув голову і повів очима. Потім знову ліг, промовивши:

— Думав, мене хтось гукає. Ніби сказано — "Демчук!"

Брон заплющив очі. Йому хотілося застогнати, але не міг. Ждав операції. Потім чув, як підняли його з ліжка і кудись понесли.

Не чув, як робили операцію, і не знав, скільки пролежав після операції, поки опритомнів. А опритомнівши, міг поворушити лише правою рукою та побачити над собою невеликий клаптик стіни і стелю. Решту заважали бачити бинти. Чув поблизу чиюсь тиху розмову. Напружуючи пам'ять, впізнав один голос. Напевне, той голос належав польському солдатові Івану. Другий співрозмовник, як свідчила вимова, походив з Радянської України. В слухаючись далі, догадався, що другий був санітар. Розмовляли тихо, але кожне слово долітало до капітана. Полонений говорив якось несміливо, боячись щось заперечити, і

поквапливо відповідав на кожне запитання. Санітар вів розмову спокійно, повчально, але іноді жвавішав, коли хотів роз'яснити полоненому щось таке, чого той не розумів.

— Ну, а як нам тепер можна панську землю собі забрати, чи колгосп у нас забере? — питав полонений.

— Аякже! Забирайте землю у пана собі. Їм хазяйнувати — крапка! От скажи, ти звідки?

— Я? Коло Дубно моє село. Гути зветься. Ліси навколо. Ну, маєток панський є.

Брон прислухався. Згадав, що полковник Гончар теж називав Гути, коли розповідав про партизана Демчука і його дочку. Перебирав у пам'яті все, що говорив полковник, і те, що знав про полоненого. Прізвище — Демчук. Село — біля Дубно. У партизана сина, здається, звали Іваном. Полоненому ще немає тридцяти років. Каже, що батько його був більшовик і не повернувся з Радянської країни. Це ж брат лікарки, яка лікує їх тут.

Брон відчув хвилювання. Десь зникло почуття болю, йому хотілося скочити з ліжка і крикнути на весь голос сестрі і братові, що ось де вони зустрілися. Але він міг тільки набрати повітря і глибоко зітхнути, залишаючись так само непорушним.

— Скільки у тебе землі? — питав санітар.

— Та майже нічого. Півморга коло хати.

— З чого ж ти хліб їси?

— На фольварку працюю, жінка по людях роботи шукає, мати у попа служила. Раніше верстат був, полотно ткали. Та потім за податки забрали. Важко жити.

Тоді помовчав і додав:

— Оце у війську добре стріляв, то кілька разів гроші давали. Посилав додому.

— Ну, а заберете панську землю, скільки надієшся одержати?

— Мабуть, багато. Моргів п'ять.

— Ну, а коні, плуг, сівалка є у тебе?

— Нема.

— Ну, а трактор можеш купити?

— Не знаю, що то за штука?

— То-то… — І санітар далі провадив розмову про колгосп, який він добре знав. А коли закінчив, сказав — Так от… Як тебе на ім'я і по батькові?

— Іван. Батька Йосипом звали.

— Ото ж воно й є, Іване Йосиповичу!

Бронові хотілося повернутися, встряти в розмову, самому розповісти про життя на радянській стороні, але єдине, що міг він зробити, — це поворушити рукою. Очевидно, санітар помітив, що оперований

опритомнів. Він залишив розмову з полоненим, ступив до капітана і нахилився над ним.

— Полегшало? — радіючи спитав санітар. — Лежіть, лежіть спокійно. Говорити вам поки що не виходить. Я вас буду питати, а ви очима показуйте. Пити хочете?

Капітан заплющив очі, що мало означати "так".

— От бачите, відразу вгадав. Зараз я вам дам. Доведеться поки що через трубку.

Поранений відчув, як йому в горло звідкілясь вливалася краплинами вода.

— Ну, ще що? Може, вас трошки повернути? Трошки можна… Треба, щоб не залежувалися.

Брон знову показав очима, що згодний.

Тепер він побачив свого сусіда. Іван лежав на койці і з цікавістю стежив за радянським командиром. З кімнати десь зникли килими, картини і великі меблі. Тепер усе нагадувало лікарню.

За кілька хвилин капітан відчув, що йому починає мутніти в голові, і він заплющив очі. Давався взнаки сильний біль, але з заплющеними очима було легше. Скоро його огорнуло забуття, а коли знову опритомнів, то почув, що санітар продовжує розмову з полоненим.

— А скажіть, — питав полонений, — що тепер робити з поляками, які у нас живуть? Побити їх, чи що?

— Як це побити? — здивувався санітар.

— Вони ж нас утискували, мучили.

— Пани? Правильно. Панів не буде. Їм крапка. Зрозумів? А трудящий поляк — чим же він винен? У нас, брат, усі нації однакові. Почитати тобі треба. Книжку дістану, будеш читати?

— Неписьменний я. Тільки підпис поставити можу.

— Шкода! У нас немає неписьменних. Усі повинні до школи ходити. Хто хоче вчитися, будь ласка. В університет хочеш? Іди. Будеш вчитися безплатно. Ще тобі гроші платити муть, щоб вчитися легше було. Стипендію. Розумієш? Аби добре вчився. Неписьменних не повинно бути. От тепер додому підеш, землю панську забереш, працюй, і сам вчися, і дітей навчай. До школи разом можете ходити.

Полонений мовчав. Брон розплющив очі і стежив за снайпером. Той підвівся на ліжку і схвильовано дивився на санітара.

— Мені вчитися? Ні, пізно вже. Ех, життя, життя! Чуєш, — і полонений заговорив сердечно, щиро, — батько у мене був більшовик. Як зник він, зник разом з сестрою, лишився я з матір'ю та дідом. Діда скоро до тюрми за батька взяли. Так відтіля і не повернувся. А ми бідували. Віриш, у хліб полови досипали, шкаралупу з бараболі збирали, на весну берегли, щоб посадити. Чобіт, поки у військо не взяли, ніколи не мав. Хлопчиком на фольварок пішов, коло корів ходив, коло волів, коло коней… Тільки гній знав. А як економ прожене, що робити? Набідувався Виріс. Оженився. Хату хотів файлу поставити, землі купити. Де там! Тільки що стріху латати спромігся. А тепер, — голос його дрижав од хвилювання, — кажеш, землю візьмемо, вчити дітей будемо… — і, не кінчивши, схлипуючи, полонений опустився на подушку.

Бронові здалося, ніби щось підступає йому до горла. В очах заблищало, і він заплющився, щоб і собі не заплакати. Серце стискували і біль, і радість. Слухав з насолодою слова санітара, ніби сам говорив.

— Е, друже, радий я за тебе. Ти знаєш, який радий! От видужаєш скоро. Наша лікарка казала, що тебе скоро випишуть, вона своє діло знає. Хоч молода, а які операції тут робила! Випишуть, поїдеш додому, зробиш бідняцьку справу… Даси мені адресу, я тобі напишу. З гості до мене приїдеш. Таку, брат, чарку горілки вип'ємо! З дітьми, з жінкою, з матір'ю приїжджай…

Більше капітан нічого не чув. Йому знову помутніло в голові, і він наче втратив усі чуття. Коли знову опритомнів, на сусідньому ліжку вже нікого не було. В кімнаті панувала тиша, ніби він залишився сам один. Сильно дзвеніло у вухах, хотілося пити, але він не міг поворухнути рукою, щоб нагадати про себе. Потім заплющив очі і вже не міг розплющити їх. Але чув, як до кімнати зайшли. Біля нього піднявся хтось з крісла. На запитання лікарки: "Як хворий?" — відповів жіночий голос: "Лежить нерухомо".

Голос Ганни Йосипівни він впізнав. Впізнав і другий голос, чоловічий, хоч розмовляли тихо. Той голос належав майорові Васюкову.

— З ним поговорити можна? — питав майор.

— Краще його не турбувати. Та й відповідати він не може.

— Це єдиний поранений, який залишився у вас?

— Так. Усіх вивезли, а кілька полонених прямо додому подалися. Але його везти не можна. Я вже одержала розпорядження повертатися в Ізяслав, але не хочу вашого капітана тут покидати. Ще день, може, два, — і перелом буде.

— А потім в Ізяслав?

— Еге ж. Хочеться поїхати в Дубно, там десь рідні мої місця. Пошукаю рідню. Сподіваюся скоро поїхати.

— Так ви в Ізяслав? Ну, переказуйте там привіт Антоніні Василівні.

Знову якась хмара затьмарила свідомість капітана, і в пій хмарі лише сяяв, немов розфарбований, портрет, немов скульптура, зроблена рукою найкращого майстра, образ Тосі... Її очі ласкаво дивилися на капітана.

IV

Полковник Гончар їхав вулицею Львова. Він урвав вільну хвилину і оглядав пам'ятки старовини. Навколо стояли будинки, прикрашені червоними прапорами, йшли червоноармійці і жінки з квітами, бігли гомінкі, веселі діти. Біля брами святого Юра побачив знайомого командира, який махнув рукою, щоб полковник зупинив машину.

— Василю Михайловичу, пробачте. Другий день у мене лист, адресований вам. Прошу.

Полковник розірвав конверт і прочитав записку, писану рукою майора Васюкова. Записка починалася словами:

"Капітан Брон після повторної операції видужує".